

УДК 72.01

Резга Куідер,
yulia-ivashko@ukr.net, orcid.org /0000-0002-1843-1605,
Київський національний університет будівництва і архітектури

СУНІТИ І ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ІСЛАМСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ КРАЇН МАГРИБУ (НА ПРИКЛАДІ АЛЖИРУ)

Проаналізовано передумови виникнення ісламу на території країн Магрибу, відмінності між течіями ісламу, висвітлено специфічні особливості архітектури мечетей різних країн (Алжир, Туніс, Марокко) і місце ісламської спадщини Алжиру в світовій спадщині мусульманської архітектури.

Ключові слова: Алжир, мечеті, країни Магрибу, архітектура.

1. Специфічні особливості вчення ісламу у сунітів

Назва суніти, або ахль ас-суна ва-ль-джама'а (від араб. والجماعة السنة أهل — “люди суні та згоди громади”) походить від сполучення “ахль ас-суна ва-ль-джама'а”, яке вміщує певний канонічний зміст [17]. Перша частина цього сполучення (ахль ас-суна) означає для вірних наслідування шляху пророка Мухаммада і його прибічників, оскільки одне з головних значень слова “суна” – “шлях”. Суніти вважають першоджерелами ісламу Коран (аяти і хадіси) [9] і суну (священні тексти мусульман, де розповідається про життя пророка Мухаммада як зразок для життя всієї громади вірних (умми) і кожного мусульманина) [17]. Друга частина сполучення (ва-ль-джама'а) (вперше застосований після передачі Хасаном ібн Алі влади халіфа Муавії I) означає визнання громади і місії всіх сподвижників Пророка та наслідування їх способу життя та вирішення проблем [17].

Сполучення “ахль ас-суна” насправді означало протидію різним сектам релігійного спрямування всередині ісламу. Суніти зберегли єдність умми (громади вірних) і не дозволили нововведення і викривлення ісламського вчення. Вони спираються на передбачення пророка Мухаммада про розподіл після його смерті ісламської громади на багато сект і про окрему групу тих вірних, хто збереже іслам в чистоті і спасеться (наджия), і представниками їх будуть вірні “ахль ас-суна ва-ль-джама'а”. Теоретичні основи ісламу у сунітів сформувались в процесі тисячолітньої полеміки з шиїтами, хариджитами, мутазилітами та іншими релігійними течіями-відгалуженнями та зосередились в ортодоксальних сунітських релігійних школах – носіях релігійної доктрини сунітів – матурідитів, ашаритів та баритів (салафітів). Видатними представниками сунітських богословських шкіл були Абу Мансур Мухаммад ібн Мухаммад аль-Матуридіді, Абу-ль-Хасан аль-Ашарі, Абу Хамі даль-Газалі,

Ібн Таймія [1,2]. Поряд з трьома духовними школами виникли і розвинулись правові школи сунітів (мазхаби) – ханафітський (більшість представників – матуридити), малікітський та шафіїтський (ашаріти) і ханбалітський (салафіти).

На сьогодні кількість вірних-сунітів становить більше 90 % мусульман, тобто більше 1 мільярду 550 мільйонів людей.

Розкол ісламу на сунітів (90 % мусульман) і шиїтів стався за політичними причинами в II половині VII століття, коли після завершення правління халіфа Алі ібн Абу Таліба, зятя і одночасно двоюрідного брата пророка Мухаммада, в Арабському халіфаті (ісламська держава, яка виникла в VI-IX ст. на територіях Сирії, Єгипту, Ірану, Іраку, півдня Закавказзя, Середньої Азії, півночі Африки, півдня Європи) виникли суперечки щодо наступника. Частина мусульман вважала, що владу повинні успадкувати його діти, вони стали називати себе “шиїтами” (араб. “влада Алі”), тоді як інші мусульмани пропонували вибрати інших кандидатів з нащадків Мухаммада, аргументуючи свою позицію цитатами з суні – другого після Корану джерела ісламського права (“суніти”). Суніти визнають виключно пророка Мухаммада, а шиїти – однаково і Мухаммада, і його двоюрідного брата і зятя Алі ібн Абу Таліба. У сунітів духовна вища влада належить призначеним чи обраним духовним особам, а у шиїтів вони мають бути виключно нащадками Алі ібн Абу Таліба.

Мусульмани вважаються приналежними до сунітів, якщо:

- вони визнають достовірними шість найбільших збірок хадисів, складених Аль-Бухарі, Муслімом, ат-Тирмізі, Абу Даудом, ан-Насаї і Ібн Маджи;

- вони визнають три школи – асарітську, ашарітську і матуридитську та чотири юридичні школи – малікітського, шафіїтського, ханафітського і ханбалітського мазхабів;

- вони визнають законність правління Праведних халіфів – Абу Бакра, Умара, Усмана і Алі ібн Абу Таліба (на відміну від сунітів, шиїти визнають Праведними халіфами тільки Алі ібн Абу Таліба, ібадіти – тільки Абу Бакра і Умара).

Існують різниці в трактуванні ісламу у сунітів і шиїтів [17]:

- 1) як вже зазначалося, суніти визнають виключно пророка Мухаммада, а шиїти і Мухаммада, і Алі ібн Абу Таліба;

- 2) вища духовна влада сунітів обирається, у шиїтів це мають бути виключно нащадки роду Алі ібн Абу Таліба;

- 3) різне ставлення до особи імама: у сунітів він головний в мечеті, у шиїтів він духовний лідер і нащадок пророка Мухаммада;

4) суніти вивчають весь текст сунни, а шиїти лише ту частину, де сказано про Мухаммада і членів його родини;

5) шиїти вірять, що колись в особі “прихованого імаму” прийде месія.

2. Історичні передумови формування ісламської архітектури Алжиру

Історично території Алжиру належать до Магрибу [8,6,10,13,16]. Походження слова “Магриб” – арабське, оскільки араби назвали захоплені ними землі на захід від Єгипту “Магрибом”, що означає арабською мовою “захід”. Як повідомляють історичні джерела, на момент арабського завоювання півночі Африки ці території були заселені кочовими племенами, яких римляни називали “бербери”, тобто варвари. Ці племена жили в умовах феодальних відносин, а згодом араби ввели обов'язковий податок – харадж.

В історії Магрибу розділяють кілька етапів арабських нашесть. Перший етап розпочався в VII столітті. Арабське захоплення територій Північної Африки розпочалося в VII столітті н.е., на початку VIII ст. араби вийшли на Атлантичне узбережжя, а в 710 році висадилися на Піренейський півострів.

В VIII ст. на територіях Середнього Магрибу (Алжир) поширюється релігійна течія хараджизма, в 761 році утворюється хариджийська держава під управлінням перса за походженням Абд ар-Рахмана Ібн Рустема, і він же заклав столицю Новий Тахерт чи Тагдемт.

Первісний етап встановлення арабського панування над територіями Північної Африки відзначався повстаннями і невдоволенням серед місцевого населення. В 800 році спостерігаються первісні паростки подальшого розподілу території Магрибу на країни Туніс, Алжир, Марокко: спочатку виникає три автономні держави з столицями Кайруан (Ближній Магриб, згодом Туніс), Тиарет (Середній Магриб, Алжир) і Фес (Крайній Магриб, Марокко). Разом з тим, історія всіх країн тісно пов'язана, тому в історичному контексті їх розглядають найчастіше спільно.

Початок X ст. був пов'язаний з появою династії Фатимідів (потомків доньки Пророка Мухаммада Фатіми) Вони заснували Фатимський халіфат, правили в Магрибі до 969 року і в основному їх царство охопило Ближній і Середній Магриб (Туніс і Алжир). Згодом вони пішли, лишивши намісника з місцевих Бологгіна, а його сини потім остаточно відокремились від Фатимського халіфату і розділили землі між собою.

Війська Бологгіна витіснили в 909 році з Тахерта хариджитів, і вони пішли до Сахари та заснували там місто Седрату. Проте місто було зруйновано ворогами вже в 1077 чи 1277 році. Наступним притулком хариджитів стали міста Градайю, ал-Атеф та ін.

Як вже зазначалось, сини Бологгіна заснували власні династії і поділили території. На початку XI ст. в Середньому Магрибі править місцева династія

Хаммадидів (Бені Хаммад – другий син Бологгіна). В 1007 році він заснував столицю Кала Бені Хаммад.

Другий етап арабського нашестя розпочався, коли в середині XI ст. Близькій і Середній Магриб переживають напади кочових арабських племен з Верхнього Єгипту. Друга хвиля арабського впливу виявилась набагато потужнішою першої. Ці процеси тривали на тлі розпаду держав, міжусобиць, що допомогло встановити тут свою владу новій берберській місцевій династії Західного Магрибу (Марокко) – Альморавідів. Їх володіння охопили частину Середнього Магрибу (Алжир), Крайній Магриб і Іспанію, а вже через сто років володіння наступної династії Альмохадів охопили вже весь Магриб.

Такі політичні процеси призводили до постійного нашарування культур та згодом до утворення специфічної культури під назвою “мавританська” (за назвою римської провінції на півночі Марокко – Мавританії), з рисами північноафриканського, арабського, андалузського мистецтва. Втім, на думку російських істориків, цей термін є невдалим, оскільки не може бути розповсюджений на всі території Магрибу і не містить в собі аргументованих територіальних або стилістичних обмежень. Натомість в деяких джерелах застосовують термін “іспансько-магрибське мистецтво”.

Початок XV ст. ознаменувався кінцем правління Алмохадів і початком занепаду, в цей же час на узбережжі Північної Африки з'являються португальці і іспанці. На той час Алжир мав назву Абдалвадідська держава і поділявся на менші володіння з постійно змінними кордонами, узбережжя захопили пірати, проти яких іспанці споряджували загони на каравелах. Іспанці поступово захоплювали Оран (1508), Бужі (1510), а в 1511 р. на скелі була збудована християнська фортеця Пенон. Втім, іспанці не робили спроб заглибитись вглиб території країни. Від іспанського періоду в Орані і Бужі залишились руїни укріплень.

Наступний етап в історії Близького і Середнього Магрибу пов'язаний з впливом Турції: турецькі корсари Арудж і Хайреддін захопили ряд міст Алжиру. Хайреддін (Барбаросса) передав Туніс і Алжир у володіння Османської імперії, тоді ж було започатковано управління турецькими намісниками – беями і пашами, а іспанці були витіснені. Це відбувалось на тлі поширення піратства в XVII ст. і зрештою призвело до автономії Алжира і Туніса на початку XVIII ст.

Алжир XVI-XVII ст. був фактичною столицею піратів, що вплинуло на змішаний етнічний склад населення і еkleктизм архітектури цього періоду, де змішувались традиції різних народів.

3. Становлення і періодизація ісламської архітектури Алжиру

В історичних джерелах можна знайти інформацію про матеріали і конструкції, які застосовувались в Алжирі на певних історичних періодах.

VIII ст. – необроблений камінь на вапняному розчині без декору, балочні перекриття і склепіння (архітектура м. Новий Тахерт, персидські впливи) (варто порівняти з ранніми мечетями Персії, наприклад з Джаме Наїн);

X-XIII ст.- необроблений камінь на алебастрі з орнаментом у вигляді різьбленого стука (архітектура м. Седрата, персидські впливи) (варто порівняти з ранніми мечетями Персії, наприклад з Джаме Наїн);

XI ст. – рваний камінь в мінаретах, в палаці кам'яні стіни з пілястрами, каннелюрами, напівкуполами, склепіння, майоліка, орнамент різьбленого мармуру і стука, кахлі, сталактитові карнизи блакитного, білого, жовтого кольорів, зубці з блакитних і зелених полив'яних цеглинок, різьблений стук на архівольтах, стуківі колонки в кутах ніш, розписаний стук на стінах залів, арки різної форми – циркульні, стрільчасті, багатолопастеві, орнаментоване заповнення ніш і тімпанів геометричним орнаментом з полив'яних кахлів (архітектура м. Кала Бені Хаммад);

XI ст. – поява поліхромного поливного декору, рання поява поливних і поліхромних сталактитів типу “мукаркас”, сталактитові куполи, багатолопастеві і фігурні арки;

XIV ст. – мурування з суміші землі, вапна і піску (м. Тлемсен);

XIII-XIV ст. – камінь з різьбленням, обпалена цегла, черепиця, сталактити, стуківий декор, різьблений стук, склепіння (м. Новий Тлемсен - Мансура, Рабат, мечеть Сіді бу-Медієн).

В Алжирі отримав поширення багатоколонний тип мечеті. Вважається, що мечеті Алжиру мали кілька витоків:

- доісламська культура місцевих берберських племен (в II ст. н.е. тут була берберська держава Сасиніса з столицею Циртою, існували місєві архітектурно-будівельні традиції);

- антична культура північноафриканських колоній Давнього Риму (використання тесаного каменю з руїн римських міст, використання римських колон для мечетей і палаців і згодом створення на їх основі власного ордера за типом Риму і Візантії, однак з циліндричним фустом без курватири);

- культурні традиції Сирії, Месопотамії, Ірану (особливо в техніці декорування) через міграції населення з Сходу до країн Магрибу;

- італійські, османські, французькі, азійські впливи часів піратського панування XVI-XVIII ст.

Періодизація мечетей виглядає таким чином:

1) ранній період (період Альморавідів):

X ст.-XI ст – подібні до Тунісських, мечеті Старого Тенеа і Ашира, в Кала Бені Хамад, в Боні (за типом мечеті Сіді Окба в Каруйані в плані і за трьохярусною композицією мінарета, хрестові склепіння, колони), Велика мечеть Алжира, мечеть Недроми, Велика мечеть Тлемсена.

Ознаки: колонний тип без великого відкритого внутрішнього двору з басейном (Велика мечеть Алжира, 1096 р., Велика мечеть в Тлемсені XI-XII ст.) - прямокутний план з поперечними кіблі навами, ліс колон з підковоподібними арками в інтер'єрі (за типом Кутубіа в Маракеші), нави пов'язані в поперечному напрямі двома рядами багатолопастевих арок, в 1322 році прибудований мінарет. В XII ст. з'являється декорування різьбленими консолями і куполами на нервюрах (нервюри з цегли на ребро утворюють 12 тонких перехресних дуг з прозорим орнаментом наскрізного алебастрового візерунку), сталактитові тромпи над кутами четверика в оболонці купола, сталактитова скуф'я в zenіті, напівкупол міхрабу на октогональному барабані з променевими каннелюрами

2) середній період (період Абдалвадидів і Мерінідів):

XIII-XIV ст. – мечеть м. Новий Тлемсен або Мансура (з 1303 р.), мечеть Хасана в Рабаті, мечеть Сіді бу-Медієн (1339 р.).

Ознаки: колонний тип, подібність до колонних мечетей раннього періоду, головний вхід через квадратний в плані мінарет, портал, покрівлі з кроквами і черепицею, декоративні арки з цегли, сталактитові куполи, опираючі куполу на тромпи, стуканий декор, арки спираються на круглі мармурові колони (мечеть Бель Хасана 1296 р.), портал з глазурованим декором і карнизом на угнутих консолях, сталактитовий купол, арки на пілонах, різьблений стук.

Тлемсен вважається самим цілісним стилістично архітектурним комплексом Алжиру.

3) пізній період (період еkleктизму і змішування традицій під час панування османських корсарів) (в Алжирі на період французької окупації в 1830 р. було 122 мечеті, з них 13 п'ятничних):

XVI-XVIII ст. – мечеть Джамі ад-Джид (1660 р.).

Ознаки: вплив османської ісламської архітектури, композиція з центральним куполом (іноді овальним як в мечеті Джамі ад-Джид) в оточенні галереї з малими куполами із збереженням квадратного в плані мінарету т.зв.магрибського типу, опираючі куполу на тромпи і паруси, чергування кутових октогональних куполів на тромпах з склепіннями, застосування мармуру в декорі і кахлів, різьба по стукі і дереву, наборні роботи з дерева і розписи дерев'яних частин.

Слід назвати основні мечеті Алжиру: мечеть-усипальня Абу Мадьяна (Сідд Блумедьєн) (м.Тлемсен), Тлемсенська соборна мечеть (Джамі) (1082 р.,

перебудована в 1136 р. та в XIII ст., зразок архітектури Альморавідів), Велика мечеть м. Тлемсен (зразок архітектури Альморавідів), мечеть Кетшава (м. Алжир) (1612 р., поєднання мавританської і візантійської архітектури), мечеть Джамі-аль-Джадід (м. Алжир) (1660 р., архітектура часів Османської імперії), Велика мечеть м. Алжир (зразок архітектури Альморавідів).

Висновки

Аналіз історії Алжиру, становлення ісламу пояснює специфічну суміш стилів і традицій різних культур, які присутні в мечетях Алжиру. На основі системного аналізу можна простежити, як змінювались мечеті Алжиру в процесі зміни правлячих еліт [5,7,10,14].

Перелік джерел

1. Аль-Бухари. Сахих: Краткий сборник хадисов. Пер. с араб, и прим. Абдуллы (Владимира) Нирша. Ч. I. Хадис 217. С. 67. Хадис 168. С. 54. Хадис 272. - Москва, 1998. - С. 87–88.
2. Али-заде, Завия А.А. Исламский энциклопедический словарь. - Москва, 2007. - 400 с.
3. Афанасьев В.К., М.Э. Матье, М.И. Дьяконов, В.Г. Луконин. Искусство Древнего Востока. - Москва, 1968. - 456 с.
4. Бартольд В.В. Ориентировка первых мусульманских мечетей. Москва, 1966. Т. VI. С. 537-542.
5. Веймарн Б.В. Искусство арабских стран и Ирана VII-XVII веков. - Москва, 1974. - 187 с.
6. Воронина В.Л. Средневековый город арабских стран. 1-е изд. - Москва, 1991. - 103 с.
7. Всеобщая история архитектуры в 12 томах. Под ред. Н.В. Баранова. - Москва, 1969. Т. 8. С. 332. – 491 с.
8. Грюнебаум Г.Э. Основные черты арабо-мусульманской культуры. - Москва, 1981. - 228 с.
9. Коран. Пер. и коммент. И.Ю. Крачковского. Москва, 1963. 72:18; 2:144 (149)- 145 (150); 17:1; 22:41 (40).
10. Раллев О.Б. Еволюція об'ємно-просторових форм в архітектурі арабських країн Близького Сходу: Автореф. дисертації доктора архітектури. 18.00.01. - Київ, 1996. 32 стор.
11. Стародуб-Еникеева Т.Х. Сокровища исламской архитектуры. – 1-е изд. Москва, 2004. - 456 с.
12. Шахин Набиль Наваф. Пластический язык современной арабской архитектуры стран Персидского залива (1970-2010 годы). Автореферат дисс. на соискание научной степени кандидата архитектуры. Харьков, 2010. 20 с.

13. Enzyklopaedia des Islam. 1-4. Leipzig / London, 1908, 1913-1934. Pp.1– 56.
14. Hillenbrand R. Islamic Architecture: Form, function and meaning. Cairo, 2000 [первое издание] : Edinburgh, 1994. Pp.1– 67.
15. Godar A. L'origine de la madrasa, de la mosquee et caravanserail a quatre i'waiis. *Ars Islamica*. 1951. XV-XVI. Pp. 5– 6.
16. Sauvaget J. La Mosquee omeyyade de Medine: Etude sut les origines architecturales de la mosquee et de la basilique . Paris, 1947. 199 p.
17. http://www.aif.ru/dontknows/eternal/chem_sunniy_otlichayutsya_ot_shiitov

Резга Куидер,
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

СУННИТЫ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИСЛАМСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ СТРАН МАГРИБА (НА ПРИМЕРЕ АЛЖИРА)

В статье проанализированы предпосылки возникновения ислама на территории стран Магриба, отличия между течениями ислама, выявлены специфические особенности архитектуры мечетей разных стран (Алжир, Тунис, Марокко) и место исламского наследия Алжира в мировом наследии мусульманской архитектуры.

Ключевые слова: Алжир, мечети, страны Магриба, архитектура.

Rezga Kouider,
Kyiv National University of Construction and Architecture

SUNNI AND HISTORICAL PREMISES OF APPEARANCE OF ISLAM ARCHITECTURE OF MAGRIB COUNTRIES (AT THE EXAMPLE OF ALGERIA)

In article were analyzed reasons of appearance of Islam at the territory of Magrib's countries, differences between spreads of Islam, were determined the specific peculiarities in the architecture of different countries (Algeria, Tunisia, Maroque) and the place of the Islam heritage of Algeria in world heritage of Muslims architecture.

Key words: Algeria, mosques, countries of Magrib, architecture.